

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра психології та соціальної роботи

СТРІЄК Яна Вікторівна

Особливості формування комунікативної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки / Peculiarities of the communicative competence formation of future psychologists in the process of professional training

спеціальність 053 Психологія

освітньо-професійна програма

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи ПСз-41
Я.В.Стрієк

_____

підпис

Науковий керівник:
к.пед.н., доцент Яценко Е. М.

_____

підпис

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри А.Н. Гіряк

_____

підпис

Тернопіль – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	6
1.1. Дослідження категорійно-понятійного поля піднятої проблематики.....	6
Висновки до розділу 1.....	13
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	14
2.1. Структура та теоретична модель формування комунікативної компетентності майбутніх психологів.....	14
2.2. Діагностичний інструментарій емпіричного дослідження.....	21
Висновки до розділу 2.....	29
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	30
3.1. Методичні рекомендації щодо впровадження комунікативного тренінгу з формування комунікативної компетентності як складової професійної підготовки майбутніх психологів.....	30
Висновки до розділу 3.....	34
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ.....	35
ВИКОРИСТАНІ ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА.....	37
ДОДАТКИ.....	41

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сьогоднішні реалії життя українців в умовах воєнного стану, які відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства, постали перед новими викликами і торкнулися системи професійної підготовки майбутніх фахівців. Зокрема, збільшується попит на ті професії, які є необхідними і значимими як в нинішній ситуації війни, так і задля успішного відновлення України в майбутньому. Однією із таких є професія психолога.

Основною метою сучасної освітньої діяльності закладів вищої освіти є формування компетентного, кваліфікованого спеціаліста, здатного до ефективної професійної діяльності. Події, які сьогодні відбуваються в Україні, суттєво підвищують вимоги до рівня підготовки майбутніх психологів.

Комунікативна компетентність для майбутніх фахівців-психологів є передумовою успішної діяльності, самореалізації та самовдосконалення особистості. Сьогодні постала необхідність у підготовці фахівців, які масштабуватимуть знання, вміння і навички надання професійної психологічної допомоги. Здатність критично мислити, проявляти емпатію, комунікативність, контактність, вміння контактувати, віднайти ресурсність особистості, формувати взаємовідносини на діалогічному рівні, здатність до сприйняття і розуміння інших, спілкування на засадах етики та толерантності – є основними вимогами до психолога, який надає допомогу.

Тема нашого наукового дослідження є актуальною в площинах як теорії, так і практики, а також потребує детальних наукових розвідок.

Стан наукової розробки теми. Дослідженням цієї проблематики займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Питання розвитку комунікативної компетентності досліджувалося на теоретичному і методологічному рівнях у працях Дж. Р. Андерсена, Р. Якобсона, Я. Яноушека. Серед вітчизняних учених проблему структури комунікативної компетентності досліджували вчені: Г. Андреева, Н. Ашиток, Н. Бордовська, Ю. Вторникова, В. Захарова, Н. Зверева,

Ю.Ємельянова, І.Зимняя, М.Каган, І. Когут, Н.Кузьміна, В. Купах, Л. Мітіна, О.Прозорова, С. Скворцова, Є. Філатова, В.Шепель, Н. Хряцова, Б. Шпітсберг.

Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів досліджували вчені Т. Вольфовська, Ю.Капункіна, М.Кулікова, Т. Колодько, Л.Рудєва та ін. Структуру комунікативної компетентності обґрунтували Н. Бібік, Н. Волкова, Ю. Вторнікова, С. Петрушин, О. Савченко та ін.

Проблема формування практичних навичок та вмінь висвітлювалась у працях І.Гречухи, Н.Шевченко, Ю.Паскевської, О.Кушнірчук, Л.Вольнової, Е.Ященко.

Водночас, не дивлячись на існуючі дослідження, на наш погляд, потребує уточнення залишається питання про особливості формування комунікативної компетентності студентів-майбутніх психологів.

Мета дослідження: теоретичне і прикладне обґрунтування особливостей формування комунікативної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки.

Завдання наукового пошуку:

- 1) висвітлення сутнісного змісту основних понять дослідження;
- 2) змістове наповнення структури комунікативної компетентності в процесі професійної підготовки та створення теоретичної моделі її формування у майбутніх психологів;
- 3) осмислення особливостей формування комунікативної компетентності майбутніх психологів в процесі професійної підготовки;
- 4) методичні рекомендації щодо впровадження комунікативного тренінгу з формування комунікативної компетентності як складової професійної підготовки майбутніх психологів.

Об'єктом вивчення є професійна діяльність майбутніх психологів.

Предмет дослідження – особливості формування комунікативної компетентності майбутніх психологів в процесі професійної підготовки.

Методи дослідження: аналіз (теоретичний, методологічний, порівняльний, критичний) предметного змісту різних інформаційних джерел з піднятої проблематики; теоретичний синтез різних підходів, принципів та чинників формування комунікативної компетентності особистості, методи індукції та дедукції; методи порівняння, класифікації та теоретичного узагальнення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що на основі результатів проведеного наукового дослідження проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх психологів в процесі професійної підготовки сформульовано методичні рекомендації щодо впровадження комунікативного тренінгу з формування комунікативної компетентності як складової професійної підготовки майбутніх психологів. Отримані у процесі дослідження результати можуть бути використані кураторами академічних груп, методистами деканатів, управлінцями освітньої сфери та іншими зацікавленими особами задля ефективної освітньої діяльності студентів у закладах вищої освіти. Основні результати дослідження висвітлені в однойменній публікації.

Структура випускної кваліфікаційної роботи. Випускна освітньо-кваліфікаційна (бакалаврська) робота складається з вступу, трьох розділів, висновків за розділами, висновків та пропозицій, списку використаних джерел з 35 найменувань, двох рисунків, 1 таблиці, 3 додатків. Загальний обсяг роботи становить 50 сторінок, основний зміст викладено на 36 сторінках.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

1.1. Дослідження категорійно-понятійного поля піднятої проблематики

Сьогоднішні реалії життя українців в умовах воєнного стану, а також соціально-економічні, культурні та ціннісні трансформації, вносять нові вимоги в систему професійної підготовки майбутніх фахівців. Зокрема, оновлюються компетентності майбутніх фахівців тих професій, які покликані працювати у сфері «людина-людина» задля реагування на сьогоднішні виклики та успішне відновлення України в майбутньому. Однією із таких є професія психолога.

Основною метою сучасної освітньої діяльності закладів вищої освіти є формування компетентного, кваліфікованого спеціаліста, здатного до ефективного діяння у міжкультурному просторі. Культурно-ціннісні перетворення, які сьогодні відбуваються в Україні, суттєво підвищують вимоги до рівня підготовки майбутніх психологів.

Нині постала необхідність у підготовці фахівців, які надаватимуть послуги якісної масштабної професійної психологічної допомоги. Це вимагає від майбутнього фахівця інтегрованих знань, умінь, норм, цінностей, критичного мислення, емпатійності, комунікативності, контактності, комунікативної компетентності, що, в комплексі, забезпечуватиме її успіх. Доброзичливість, вміння контактувати, віднайти ресурсність особистості, формувати взаємовідносини на діалогічному рівні, здатність до сприйняття і розуміння інших, спілкування на засадах етики та толерантності – є основними вимогами до психолога, який надає допомогу.

У різних галузях наукового знання проблема аналізу категорій і понять наукового дослідження пов'язана із термінознавством (галуззю, яка забезпечує

аналіз і визначення термінів як складників мови), а також із іншими термінами, через які він визначається.

Компетентність в контексті термінологічного поля пов'язують із такими поняттями, як: «знання», «вміння», «навички», «якості», «система».

Науковці по-різному сутності поняття «комунікативна компетентність». Здебільшого, це поняття тлумачать як:

- уміння встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми (Ю. Жуков, Л.Петровська, С. Козак, Ю. Рись, В. Степанов);
- володіння сукупністю мовних та мовленнєвих умінь (Є. Головаха, Є. Мелібруд, Н. Паніна, Р. Парошина);
- знання норм і правил спілкування (Т. Іванова, А. Козлов).

Також питання розвитку комунікативної компетентності розглядалося на теоретичному і методологічному рівнях у працях Дж. Р. Андерсен, Ф. Бацевича, Л.Барановської, О.Бодальова, Т. Сухаревої. Серед вітчизняних вчених проблему змісту і структури комунікативної компетентності досліджували педагоги та психологи: А. Богущ, О. Головка, Ю. Ємельянов, Ю. Жуков, М. Заброцький, В. Звягінцев, І.Зимняя, В. Кан-Калик, Л.Коваль, І. Колеснікова, А. Маркова, Л. Петровська, Т. Симоненко та ін.

Особливості розвитку комунікативної компетентності особистості виокремлені у працях О. Волченко, Т.Колодько, С. Ніколаєва, Т. Симоненко, Г. Хорошавіна та ін. Структуру комунікативної компетентності обґрунтували Н. Бібік, Н. Волкова, Ю.Вторнікова, С. Петрушин, О. Савченко та ін. Формуванню комунікативної культури майбутніх фахівців приділили увагу у своїх працях М. Буланова-Топоркова, Н. Волкова, К.Галацин, Е.Ященко.

Розвиткові комунікативної компетентності у майбутніх психологів присвячені праці Т.Вольфовської, Ю. Капункіної, С. Шевченко, Н. Фалько, І.Шостя, О. Смирнової [3,4,7,8, 12,18, 20, 24,28, 33].

Формування комунікативної компетентності майбутніх психологів в процесі професійної підготовки є складним процесом, що вимагає комплексного підходу та уваги до різноманітних аспектів психології, знання основних теорій,

моделей, концепцій, механізмів комунікації. Водночас, майбутнім психологам необхідно оволодіти практичними вміннями та навичками комунікації з метою успішного застосування технік спілкування в певних ситуаціях (розвиток емпатії, навичок активного слухання, діалогічної взаємодії, вміння вести групові дискусії, проводити тренінги чи консультації, а також роботу з різними категоріями клієнтів) [1].

Вчені Н. Чепелева, Пов'якель Н. зауважують на важливості розробок методів розвитку такої важливої професійної якості, як комунікативна компетентність практичного психолога [29, 30]. У науковому полі дослідження – розвиток вербальної та невербальної комунікації, особливості комунікативної, інтерактивної та перцептивної сторін спілкування, його функцій та рівнів, вивчення комунікативних стратегій.

Формування комунікативної компетентності передбачає розвиток уміння спілкуватися з різними соціальними групами та різними віковими категоріями. Майбутні психологи повинні бути гнучкими та вміти швидко адаптуватися до змін у комунікаційних умовах, що може здійснюватися через різноманітні тренінгові технології, що стимулюють розвиток таких навичок [27].

Професійна діяльність майбутніх психологів спрямована на позитивне вирішення і розв'язання будь-яких видів конфліктів, віднаходження конструктивних моделей їхнього вирішення, налагодження діалогічної взаємодії учасників конфлікту [13].

Основою роботи психолога є доцільне застосування методів, методик, способів, прийомів, технік комунікації у спілкуванні з клієнтами. Від того, як психолог сприймає, отримує та транслює інформацію, залежатиме налагодження контакту, характер взаємовідносин із співрозмовником. Також психологи розуміють наявність бар'єрів у спілкуванні, ефектів стереотипізації, володіють техніками підтримки самооцінки особистості, активного слухання, позитивним мисленням.

Введення військового стану в Україні внаслідок повномасштабного російського вторгнення поглибило соціально-економічну кризу та глобалізацію

у всьому світі спричинило появу та зростання нових викликів в усіх сферах життя українців, зокрема, освітній. Виникла потреба у підготовці великої кількості психологів. На вимогу часу 23 квітня 2024 року Національною академією педагогічних наук України проведено круглий стіл «Професійна підготовка психологів в Україні: стратегічні завдання»[4]. Доповідачами круглого столу виступили: В. Панок, І. Данилюк, М.Слюсаревський, Т.Яценко, О.Бондаренко, А. Шевцов, М.Костицький, З.Сіверс, О.Власова.

Фахівці наукового заходу зазначили, що за останні роки виявилася проблема, яка полягає у погіршенні якості надання освітніх послуг населенню та учасникам освітнього процесу. Також було зауважено про фактичне зниження рівня якості освіти психологів загалом. Відтак відповідно до нових викликів часу наголошено на зміні не лише пріоритетів, але й завдань професійної підготовки психологів, порівняння практики підготовки психологів в ЄС, США та Україні, ідентифікації й вирішенні проблем щодо покращення якості підготовки психологів у закладах вищої освіти. За статистичною інформацією Єдиної електронної бази з питань освіти, вищу освіту за спеціальністю 053 «Психологія» здобувають в Україні сьогодні 19 тисяч 496 студентів (з яких – 5 тисяч 943 осіб є здобувачами бакалаврського рівня вищої освіти, а також 13 тисяч 553 – рівня «магістр») [4]. Вченими, науковцями, провідними спеціалістами наголошувалось на оновленні та постійному перегляді компетентностей сучасного психолога. Це пов'язано з тим, що ми живемо в умовах воєнного стану і запити населення на різноманітні психологічні послуги також змінилися. Щонайперше, вони полягають у розширенні змісту підготовки психологів (за рахунок додавання міждисциплінарного компонента), а також охоплюють розробку та впровадження сертифікатних програм у закладах післядипломної освіти [4].

Так, професійна діяльність психолога є багатогранною та багатоаспектною за низкою завдань, а тому оволодіння професійними компетентностями є надзвичайно важливим.

У різних галузях наукового знання проблема аналізу категорій і понять наукового дослідження пов'язана із термінознавством (галуззю, яка забезпечує аналіз і визначення термінів як складників мови), а також із іншими термінами, через які він визначається.

Компетентність в контексті термінологічного поля пов'язують із такими поняттями, як: «знання», «вміння», «навички», «якості», «система».

В процесі теоретичного пошуку нашого дослідження окремого аналітичного опрацювання потребують поняття: «особливості», «формування», «комунікативна компетентність», «майбутні психологи», «професійне навчання».

Комунікативна компетентність відображається у адекватному застосуванні знань, вмінь, навичок, а також норм і цінностей з метою вирішення різних завдань, а саме: освітніх, виховних, розвивальних. Як зазначають Ю. Жуков, Л. Петровська (Жуков Ю, Л. Петровська, 1990 р.), комунікативна компетентність – це система внутрішніх ресурсів, які потрібні для побудови ефективної комунікативної дії (в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії). Також комунікативна компетентність охоплює певну сукупність знань і вмінь, які забезпечують ефективний перебіг комунікативного процесу і проявляється у здатності встановлювати і підтримувати необхідні контакти з колом інших людей.

На думку Р. Вердербер та К. Вердербер (Р. Вердербер, К. Вердербер 2006 р.), комунікативна компетентність – це певна відповідність комунікативної поведінки даній ситуації та її ефективність. Адже комунікація вважається ефективною тоді, коли вона досягає своєї мети; відповідно до ситуації та очікуванням і реалізується через вербальні повідомлення та невербальну поведінку, яка їх супроводжує.

Поняття, «комунікативна компетентність», «мовна компетентність» і «мовленнєва компетентність» розмежовуються також.

Комунікативна компетентність є мірою достатнього оволодіння певними нормами спілкування, поведінки, результатом наочіння. Вони полягають у

засвоєнні норм поведінки та культури, стандартів та стереотипів, оволодінні «технікою» спілкування.

Мовна компетенція є системою в дії, яка слугує для використання обмеженої кількості мовленнєвих засобів, закономірностей їх функціонування для цілей комунікації. Вона проявляється як у вираженні почуттів, так у передачі особливостей інтелектуальної інформації.

Потенціалом лінгвістичних знань людини, сукупністю правил аналізу та синтезу одиниць мовлення, що дозволяють формувати і аналізувати речення, користуватись системою мовлення, є мовленнєва компетентність. Змістом мовленнєвої компетенції відображається у засвоєнні категорій і одиниць мовлення, їх функцій, осягання закономірностей та правил функціонування мовлення.

Майбутні психологи в процесі освітньої діяльності у закладах вищої освіти оволодівають системою знаків, за допомогою яких вони ефективно навчаються: а) впливати один на одного задля зміни поведінки, поглядів, стану тощо; б) конструювати способи організації тексту і риторичних прийомів; в) говорити та слухати; г) оперувати єдиною, або схожою системою кодифікації та декодифікації інформації; д) розуміти ситуацію. Формування комунікативної компетентності утруднюватиметься з причин: відключення уваги студента-майбутнього психолога, навмисне заниження в своїй уяві авторитету суб'єкта комунікативної взаємодії (викладача або студента), стан низької фізичної, психічної активності як адресата, так і ініціатора даного процесу, нерозуміння повідомлення, бар'єри (змісту, мотиваційний, емоційний, інтелектуальний, естетичний).

Також майбутні психологи оволодівають навичками невербальної комунікації (оптико-кінетична та пара-екстралінгвістична системи, візуальний контакт, організація простору і часу). Емоційні реакції людини відображає загальна моторика різних частин тіла і слугує необхідним засобом комунікації студента. Семантично значиму інформацію посилюють міміка, жести,

пантоміміка, система вокалізації голосу, його якість та діапазон, тональність, включення в мову пауз, сміху, темп мовлення.

Також є відмінності між поняттями «комунікативна компетентність» і «комунікативні здібності». Аналізуючи компетентність, беруть до уваги як характеристики поведінки, домінуючу форму активності, сформованість відповідних навичок і вмінь, так і міру оволодіння мовленням та мовою. Коли ж мовиться про поняття «комунікативні здібності», то вводять оцінковий критерій, характеризують потенційні можливості і задатки, від яких залежить швидкість, якість, рівень сформованості відповідної компетенції.

Нам імпонує визначення О.Корніяки, яка вважає, що «комунікативна компетентність є інтегративною якістю, що передбачає здатність реалізовувати свій комунікативний потенціал за рахунок високорозвинених навичок побудови міжособистісної взаємодії, підтримання ефективності процесу спілкування» [13]

Отже, у процесі професійної підготовки майбутніх психологів значної уваги надається формуванню комунікативної компетентності. Застосування теоретичних знань та практичних вмінь і навичок з психології, вміння ефективно використовувати різноманітні методи та техніки комунікації у спілкуванні з різними групами людей, а також уміння адаптувати свій стиль комунікації до різних ситуацій і аудиторій є важливими компонентами цього процесу. Розвинута комунікативна компетентність сприяє побудові позитивних, довірливих відносин з клієнтами, а також комфортному спілкуванню.

Висновки до розділу 1

Сучасні реалії життя в Україні в умовах воєнного стану спричинили нове бачення соціальних компетентностей майбутніх фахівців тих професій, які покликані працювати у сфері «людина-людина». Зокрема, професію психолога виклики часу також не оминули. Саме тому неабиякої уваги надається професійній підготовці студентів, майбутніх психологів, яким необхідно опанувати новими знаннями, вміннями, навичками, нормами, алгоритмами

діяння в умовах воєнного стану. Важливою компетентністю, яка забезпечуватиме успіх їхньої професійної діяльності, є комунікативна.

В науковій психологічній літературі ми не знайшли єдиного визначення сутності поняття «комунікативна компетентність». Але про нього говорять, як про: а) міру достатнього оволодіння певними нормами спілкування, поведінки, результатом навчіння; б) певну відповідність комунікативної поведінки даній ситуації та її ефективність; в) знання норм і правил спілкування; г) володіння сукупністю мовних та мовленнєвих умінь; д) уміння встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми.

За допомогою аналізу низки наукових досліджень ми виявили, що між поняттям «комунікативна компетентність», «мовна компетентність», «мовленнєва компетентність», а також «комунікативні здібності», існують певні відмінності.

У нашому дослідженні ми керувалися визначенням О. Корніяки, яка вважає, комунікативну компетентність інтегративною якістю, яка передбачає здатність реалізовувати свій комунікативний потенціал за рахунок високорозвинених навичок побудови міжособистісної взаємодії, підтримання ефективності процесу спілкування.

Також в процесі дослідження виявлено, що значної уваги науковців надається проблемі формування комунікативної компетентності майбутніх психологів в процесі професійної підготовки.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

2.1. Структура та теоретична модель формування комунікативної компетентності майбутніх психологів

Формування комунікативної компетентності займає важливе місце у підготовці майбутніх психологів. Оволодіння знаннями, вміннями, навичками спілкування за такого соціономічного виду праці є професійно значущою метою студентів. Відтак постає потреба у структуруванні комунікативної компетентності майбутніх психологів. Вона пов'язана із тим, що такий складний феномен має багато змістових компонентів, які слід розрізняти і формувати відповідно до спеціалізації. Також зважаючи на оцінний характер компетентності загалом і комунікативної компетентності зокрема, потребує теоретичної моделі (саме для майбутніх психологів).

Як зазначає С. Галецький, в проектуванні структури комунікативної компетентності науковці розглядають окреслену наукову проблему з методологічних позицій, а саме в площинах традиційної, компетентнісної та функціональної моделей [5].

Традиційна модель відображається у знаннях, вміннях й навичках комунікативної діяльності, у мотивації до її зреалізування (знанняєва парадигма освіти) [5].

Компетенційна модель включає у структуру комунікативної компетентності вербально-комунікативну, лінгвістичну, вербально-когнітивну, мета комунікативну компетенції).

Функціональна – поділяє комунікативні компоненти відповідно до їх функціонального призначення (наприклад, мотиваційного, ціннісного чи рефлексивного аспектів)[5].

Аналізуючи психологічну літературу, ми розглянули структуру комунікативної компетентності та дослідження низки науковців (Додаток А), а саме:

- Ю.Ємельянова та О.Прозорової, яка включає безпосередні дії в акті комунікації (вміння та навички спілкування), а також знання про закономірності спілкування (комунікативні властивості власні та інших людей);
- Ю. Вторникової (як особистісну орієнтацію в ситуації спілкування, в своєму потенціалі й потенціалі співрозмовника; рівень готовності будувати комунікативну взаємодію; знання, вміння й навички ефективної комунікації; сукупність ресурсів, необхідних для ефективної міжособистісної взаємодії);
- Г. Андрєєвої, Н. Бордовської, М. Каган, Л. Мітіної, В. Шепель (охоплює гностичний, конативний, емоційний компоненти);
- І. Когут (містить знання, досвід, професійна культура, комплекс особистісних якостей);
- Б. Шпітсберг, В. Купах (є сукупністю знань, умінь й навичок комунікації, мотивації до її здійснення);
- Н. Ашиток (компоненти: діагностичний – виявлення комунікативних здібностей та нахилів студентів, теоретично-навчальний, практично-навчальний, контрольо-рефлексивний);
- В. Захарова та Н. Хряцова (знання з психології комунікацій, уміння й навички здійснювати комунікативну взаємодію, здатність до рефлексії себе та інших суб'єктів комунікативного процесу);
- Н. Кузьміна (теоретичний блок – знання в галузі комунікативної взаємодії), (практичний блок – комунікативні уміння майбутнього фахівця), (особистісний блок – необхідні для комунікацій особистісні якості й властивості особистості);

- Н. Зверєва (когнітивний, мотиваційний, мовний, сенситивний, стратегічний, соціокультурний компоненти);
- Є. Філатова, І.Зимня (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний компоненти);
- С. Скворцова (індивідуально-особистісний, мовленнєвий, інтерактивно-практичний, полікультурний, предметно-інформаційний).

Як зазначає С. Шандрок, перед закладами вищої освіти та системою вищої освіти загалом постає завдання, яке полягає у створенні відповідних психодидактичних умов, що уможливають формування професійно значущих якостей майбутніх психологів, сприятимуть розвитку творчого потенціалу, соціальної активності, творчих спроможностей [32, с.137].

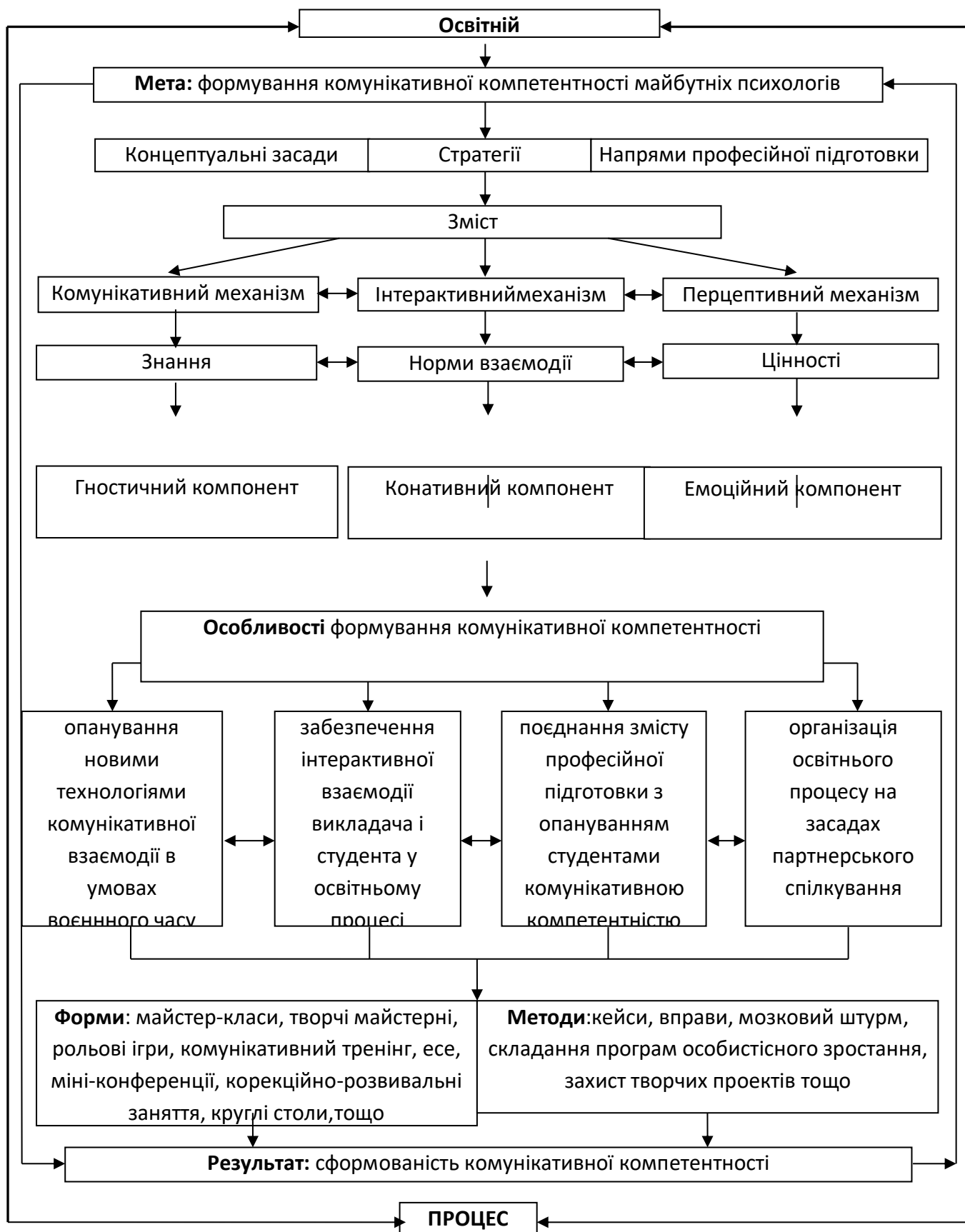
Сьогодні важливо спрямувати зусилля на перебудову освітнього процесу у закладах вищої освіти, акцентувати увагу на формуванні не лише знань, вмінь, навичок, норм та цінностей майбутніх психологів, але й на соціальну компетентність в контексті особистісних утворень, які підтвердять компетентну зрілість майбутнього професіонала. Професія психолога ставить вимоги як до професійних якостей фахівця, так і до особистісних характеристик (індивідуально та соціально-психологічних). Важливими є світогляд, культура, рівень володіння комунікативною компетентністю.

Нам імпонує модель особистості психолога-практика, запропонована науковицею Н.Чепелевою. До неї належить п'ять підструктур: мотиваційно-цільова, когнітивна, операційно-технологічна, комунікативно-рольова, психорегулятивна [29, с.137].

Так, всі ці підструктури тісно взаємопов'язані між собою. Саме комунікативно-рольова – містить комунікативну компетентність та низку соціально-когнітивних та комунікативних вмінь, а саме: а) слухати; б) розмовляти; в) умовляти; г) встановлювати соціальний контакт; д) переконувати інших; у) навіювати тощо. Також окреслена підструктура охоплює соціальний інтелект і професійну ідентифікацію [29].

У своєму науковому дослідженні ми прагнули створити теоретичну модель формування комунікативної компетентності майбутніх психологів в освітньому процесі закладів вищої освіти із урахуванням певних її особливостей (рис.1).

Рис. 1. Модель формування комунікативної компетентності у майбутніх психологів

Концептуальні засади наукової проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх психологів пов'язані із багатьма концепціями, теоріями. Основою нашого наукового дослідження слугують:

- гуманістична парадигма особистісно орієнтованої освіти (автор – Є. Бондаревська),
- концепція тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості (автор – В. Рибалка);
- діалогічна взаємодія гуманістично орієнтованого педагогічного процесу (автори – В. Андрієвська, Г. Балл, А. Волинець, О. Киричук);
- теорія особистісно орієнтованого виховання І. Беха;
- вимоги до особистісно орієнтованого навчання І. Якиманської.

Професійне навчання майбутніх психологів сьогодні передбачає перебудову освітнього процесу у вищих закладах освіти шляхом впровадження нових стратегій. Перша – ґрунтується на традиційному інформаційному підході щодо передачі студентам гуманітарних знань за допомогою різних способів, де надаватиметься переваги дисциплінам, котрі є здатними внести найбільший внесок в особистісний, моральний та творчий розвиток і розвиток майбутнього професіонала. Друга – пов'язана із спробами внести гуманітарну функцію в зміст знань математичного, фізичного, технічного навчального матеріалу, встановленні органічного зв'язку між світом науки, техніки і світом людини. Третя стратегія третя акцентує увагу на розвитку емоційного інтелекту майбутніх психологів, що сприяє більшій професійній мобільності, контактності, комунікабельності в нових соціально-економічних умовах невизначеності і в період воєнного стану.

Особливості професійної підготовки майбутніх психологів виокремив В.Панок [20, с.37] і запропонував таких три напрямки, які полягають у формуванні:

- професійних умінь та навичок;
- позиції, спрямованості, професійної мотивації, ставлення до професії;
- професійних та особистісних якостей, які сприяють майбутній ефективній діяльності.

У своїй роботі ми запозичили наукові дослідження розробки Г. Андрєвої (Г.Андрєва, 1998р.). Науковиця вважала основними ознаками спілкування комунікативну, інтерактивну та перцептивну. Використовуючи їх у створеній теоретичній моделі формування комунікативної компетентності для майбутніх психологів, ми характеризуємо змістове наповнення взаємопов'язаних основних механізмів окреслених аспектів спілкування.

Зміст формування комунікативної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки розкривається через комунікативний, інтерактивний та перцептивний механізми.

Комунікативний механізм виявляє комунікативну грамотність студентів, засвоєння на високому рівні знань (поняття, визначення, теорії, закономірності, закони, моделі, класифікації, категорії, факти, уявлення, психологічні закони та ефекти, функції, техніки). Психологічні знання є як науковими, так і життєвими, як практичними, так і теоретичними.

Саме інтерактивний механізм виявляє комунікативну компетентність і визначається низкою завдань та їх змістом, які вчиться вирішувати студент. Він ґрунтується на нормах і правилах, котрі регулюють дії партнерів в освітньому процесі. Інструментарієм такого виду впливу є сценарії взаємодії, заплановані послідовності, в яких все є прогнозованим і відрегульованим. Це етап вироблення навичок і вмінь комунікативної взаємодії, правил спілкування, низка різних засобів регуляції комунікативної та статусно-рольової поведінки. Механізм полягає у адекватному застосуванні знань, вмінь, навичок, норм і цінностей для вирішення освітніх та життєвих завдань.

Перцептивний механізм пов'язаний із вивченням афективно-потребнісної сфери психіки, розвитком рефлексії, емпатії, толерантності, сприйняття і розуміння іншої людини.

Розкриваючи компоненти формування комунікативної компетентності, ми використали дослідження Г.Андрєєвої, Н.Бордовської, М.Каган, Л. Мітіної, В.Шепель. Вчені запропонували керуватися такими компонентами щодо формування комунікативної компетентності, як гностичний, конативний, емоційний.

Гностичний компонент містить знання про спілкування, методи та форми, його різновиди, закономірності розвитку, фази тощо.

Конативний компонент охоплює комунікативні вміння (конструктивні, експресивні, перцептивно-рефлексивні).

Емоційний компонент полягає у здатності до сприйняття, самоусвідомлення, осмислення власної діяльності, емпатії, розуміння себе та інших.

Особливості формування комунікативної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки в першу чергу полягають у *опануванні новими технологіями комунікативного впливу в умовах воєнного часу, готовності до компетентного спілкування, мотивації до успішної діяльності, розвитку світогляду, позиції, позитивного ставлення до професії.*

Також набуття комунікативної компетентності *уможливлюється при інтерактивній взаємодії викладача і студента у освітньому процесі, формуванні та розвитку професійних вмінь та навичок.*

На основі наукових досліджень В.Панка, щодо трирівневої моделі підготовки майбутніх психологів [20, с.138], ми виявили, що *зміст професійної підготовки має бути тісно пов'язаний з опануванням студентами комунікативною компетентністю.*

Ще однією особливістю формування комунікативної компетентності у процесі професійної підготовки є *організація освітнього процесу майбутніх психологів на засадах партнерського спілкування, що*

забезпечується особистісно орієнтованим підходом освітньої діяльності.

Формування комунікативної культури майбутніх психологів в професійній підготовці відбувається через відповідні форми та методи освітнього процесу. Такими формами є: квести, майстер-класи, творчі майстерні, рольові ігри, тренінги, есе, міні-конференції, корекційно-розвивальні заняття, круглі столи, вебінари, тощо.

До основних методів відносять: кейси, вправи, мозковий штурм, групові дискусії, складання програм особистісного зростання, захист творчих проектів тощо [7, 11].

Відповідно до окресленої структури організації нашого наукового дослідження розроблено теоретичну модель формування комунікативної культури майбутніх психологів в професійній підготовці, яка розкриває змістове наповнення комунікативного, інтерактивного та перцептивного механізмів змісту освітнього процесу у закладах вищої освіти. При цьому виокремлюються три компоненти: гностичний, конативний, емоційний.

2.2. Діагностичний інструментарій емпіричного дослідження

Ефективне вирішення наукових теоретичних і практичних завдань багато в чому залежить від методичного інструментарію, його якості і можливостей. За весь період дослідження комунікативної компетентності розроблено безліч експериментальних схем, моделей, науково-дослідних методів і діагностичних методик. І на кожному етапі (як навчає референтометрія), що супроводжується переосмисленням накопиченого досвіду і формуванням нових концептуальних підходів та ідей, виникає необхідність у створенні інструментарію, який здатний сприяти реалізації дослідницьких перспектив і практичних проблем сьогодення.

Дослідження особливостей формування комунікативної компетентності майбутніх психологів в професійній підготовці проводиться у такі етапи: Перший – теоретичний (проводиться теоретичний аналіз проблеми, загальної

стратегії наукового дослідження. Другий етап – методичний (підбираються відповідні методи та методики). Третій етап – експериментальний (у освітньому процесі проводиться психолого-педагогічний експеримент). Четвертий – аналітичний (полягає у відповідних висновках та оформленні результатів наукового дослідження) [18].

Також нами підбрано методики та тести, які допоможуть діагностувати сформованість комунікативної компетентності у майбутніх психологів відповідно до окреслених компонентів, які описані у параграфі 2.1.(див.:табл.2.1).

Таблиця 2.1

Методики, анкети та тести для діагностування сформованості комунікативної компетентності майбутніх психологів відповідно до структурних компонентів

Компоненти	Методики діагностики
Гностичний	Анкета «Оцінка рівня комунікативної компетентності майбутніх психологів». Діагностика комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування (автор – А.Самохвалова).
Конативний	Оцінка комунікативних та організаційних схильностей (автор –А.Федоришин). Тест вивчення комунікативних умінь (автор – Л.Міхельсон (адаптація Ю.Гільбуха)). Тест « Вміння слухати». «Оцінка способів реагування у конфлікті»(автор – К.Томас адаптована Н.Гришиною)).

Продовження таблиці 2.1

Емоційний	<p>Визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності (автор – Г.Я.Розен).</p> <p>Модифікований тест-опитувальник емпатичних тенденцій (автори – А. Мехраб'ян і Н. Епштейн).</p> <p>Діагностування перцептивно-інтерактивної компетентності (автор – Н.П.Фетискін).</p> <p>Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні; методика діагностики комунікативної установки; методика діагностики комунікативної толерантності (автор – В.В.Бойко).</p> <p>Методика вивчення рівня комунікативного контролю (автор– М.Шнайдер).</p>
-----------	---

Гностичний компонент структури комунікативної компетентності допомагає виявити знання студентів щодо комунікації, а також досвід спілкування, позитивні установки на успішну комунікацію. Зміст компоненту розкривається у питаннях дослідницької анкети «Оцінка рівня комунікативної компетентності майбутніх психологів» (див.: Додаток В), а також у методиці «Діагностика комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування (автор – А.Г. Самохвалова).

Анкета містить такі питання:

- Назвіть найголовніші і необхідні для майбутнього психолога якості.
- Які фактори впливають на формування комунікативної компетентності майбутнього психолога?

- Чи вважаєте Ви, що комунікативна компетентність є частиною професійної культури людини?
- Чи вважаєте ви показником низького рівня комунікативної компетентності вживання сленгу, жаргону, вульгаризмів, русизмів, слів-паразитів?
- Чи дотримуетесь Ви літературних норм спілкування (вимовних, граматичних і стилістичних)?
- Чи подобається Вам спілкуватись із старшими за Вас людьми?
- Оцініть за 10-ти бальною шкалою рівень власної комунікативної компетентності.
- На Вашу думку, навчання у ЗВО суттєво підвищує Ваш рівень комунікативної компетентності?
- Чи потрібно майбутньому психологу набувати високого рівня комунікативної компетентності?
- Чи володієте Ви комунікативними прийомами, технікою виступу, навиками ведення дискусії, ділової бесіди, діалогу?
- Чи відчуваєте Ви потребу в оволодінні знаннями та навиками комунікативної компетентності?
- Чи вмієте Ви володіти собою, емоціями, настроєм, почуттями, голосом під час спілкування?
- У спілкуванні Ви надаєте перевагу домінуванню над співрозмовником, пристосуванню до нього чи співпраці, рівності з ним?
- Чи вмієте Ви слухати свого співрозмовника?
- Оцініть за 10-ти бальною шкалою Ваше вміння слухати співрозмовника.
- Чи відповідає Ваш рівень комунікативної компетентності статусу студента класичного університету м.Тернополя?
- Чи володієте Ви комунікативними навичками та легкістю у спілкуванні з іншими людьми?
- Чи використовуєте Ви норми етикету під час спілкування?
- Під час конфлікту Ви дотримуетесь норм етики спілкування?

- Чи вмієте Ви налагодити відносини з співрозмовником за допомогою знань про механізми та правила ефективного спілкування?
- Чи потрібно Вам набути комунікативної компетентності ділового рівня спілкування як майбутньому фахівцю-психологу?
- Назвіть прізвища відомих людей, які, на Вашу думку, є взірцем публічного виступу.
- Вкажіть, у чому Ви відчуваєте найбільші труднощі під час спілкування?
- Назвіть найбільш типові слова, котрі характеризують звичне спілкування у молодіжному середовищі.
- На Вашу думку, які найсуттєвіші помилки допускають студенти в процесі спілкування?

Методика «Діагностика комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування, автором якої є А.Г. Самохвалова, спрямована на сферу ділової комунікації, розкриває індивідуальний профіль комунікативної компетентності, а також виявляє труднощі у процесі спілкування. Методика дає відповідь на питання, чи справді є адекватним комунікативний розвиток респондентів, чи відповідає він усвідомленню своїх умінь та навичок у сфері комунікації (які вони проявляють в освітній діяльності).

Конативний компонент сформованості комунікативної компетентності виявляється за допомогою низки діагностичних методик.

Тест «Оцінка комунікативних та організаційних схильностей», автором якого є А.Федоришин, допомагає виявити рівні комунікативних та організаторських схильностей особистості (за п'ятьма рівнями), а також потенційні можливості людини в розвитку її комунікативних і організаторських схильностей.

За допомогою тесту – опитувальника комунікативних вмінь (автор – Л. Міхельсон, адаптація Ю. Гільбуха), діагностують рівень комунікативної компетентності і якості сформованості комунікативних вмінь і навичок. Автори поділили питання на п'ять типів комунікативних ситуацій (бесіди, емпатії, ситуації, прохання, реакції на негативні, а також на позитивні висловлювання).

До кожного типу ситуації виокремлюють п'ять шкал, а відтак – стилі спілкування.

Тест «Вміння слухати» виявляє рівні розвитку вміння психолога слухати свого співрозмовника (високий, добрий, середній та низький). Можливість висловити своє повідомлення, акцентування на головному, ехо-техніка, резюмування – все це показники високого рівня спілкування. За доброго рівня вміння слухати співбесідник може часто висловлюватися, без глибокого осмислення підтексту його повідомлення. Середній рівень вміння слухання свого співрозмовника виявляється у тому, що висловитися не завжди вдається, його перебивають, не роблять висновків із змісту повідомлення. За низького рівня відсутнє вміння слухати співбесідника, його манери та зміст розмови викликають роздратування, основні думки заперечуються або нав'язуються ідеї.

З метою отримання уявлень щодо прояву форм поведінки особистості у конфлікті, застосовується методика К.Томаса «Оцінка способів реагування у конфлікті». Зазначена методика, яка адаптована Н.В.Гришиною, дає змогу виявити типові способи реагування у конфлікті – суперництво, співпрацю, пристосування чи уникнення. Таким чином, оцінюється і здатність студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності.

Емоційний компонент структури комунікативної компетентності допомагає виявити здатність студентів-психологів до до сприйняття, самоусвідомлення, осмислення власної діяльності, емпатії, розуміння себе та інших.

За допомогою методики «Визначення рівня перцептивно-невербальної компетентності, автором якої є Г.Я.Розен», визначають високий, середній та низький рівні. Високий рівень мають особистості, які характеризуються великим інтересом до потреб і проблем інших людей, і водночас, нехтування власними інтересами, часто не розрізняють стратегій та тактик маніпулятивної поведінки інших. Середній рівень перцептивно-невербальної компетентності характерний для осіб, які як чутливо реагують на проблеми інших людей, так і не забувають про свої потреби та інтереси. Вони не ідеалізують людину, сприймаючи її такою,

якою вона є. Низький рівень не виявляє розуміння співрозмовника та бажання встановити продуктивну взаємодію у спілкуванні.

Модифікований тест-опитувальник емпатичних тенденцій, авторами якого є А. Мехраб'ян і Н. Епштейн, виявляє здатність співчувати іншій людині, ідентифікувати себе з нею, поставити себе на її місце. Методика дозволяє виявити рівень вираженості до емоційного відгуку особи на переживання іншої людини. Рівні здатності до емпатії охоплюють дуже високий, високий, нормальний, низький та дуже низький рівні.

Діагностування перцептивно-інтерактивної компетентності, автором якої є Н.П.Фетискін, дає змогу виявити особливості взаєморозуміння у спілкуванні, адаптивності і ефективності в діловому середовищі, а також вивчити питання особистісної готовності до формування інтеграційних критеріїв інтерактивної компетентності в межах малих груп.

За методикою «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні»(автор – В.В.Бойко) можна визначити наявність емоційних бар'єрів у спілкуванні. Прикінцевими висновками можуть бути такі: невміння керувати емоціями, дозувати їх; неадекватний прояв емоцій; негнучкість і невизначеність емоцій; домінування негативних емоцій; небажання зближуватися з людьми на емоційній основі.

Методика діагностики комунікативної толерантності, автором якої є дослідник В.В.Бойко, ґрунтується на нескладних ситуаціях взаємодії з іншими людьми. В інструкції пропонується оцінити себе, враховуючи першу реакцію та не роздумуючи.

Отже, охарактеризовані нами психодіагностичні методики дають змогу визначити особливості сформованості комунікативної компетентності майбутніх психологів в процесі професійної підготовки.

Висновки до розділу 2

Структура комунікативної компетентності складна і багатогранна. Аналізуючи наукову літературу з піднятої проблематики, ми розглянули різне змістове наповнення *структури комунікативної компетентності*.

У нашому дослідженні ми скористалися дослідженнями Г.Андрєєвої, Н.Бордовської, М.Каган, Л. Мітіної, В.Шепель та керувалися такими компонентами щодо формування комунікативної компетентності, як *гностичний, конативний, емоційний*.

Також ми створили теоретичну модель формування комунікативної компетентності майбутніх психологів в освітньому процесі закладів вищої освіти із урахуванням певних її особливостей. Зміст формування комунікативної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки розкривається через комунікативний(знання), інтерактивний (норми, вміння) та перцептивний (цінності) механізми спілкування.

В результаті дослідження ми виокремили особливості формування комунікативної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки, а саме:

- *опанування новими технологіями комунікативної взаємодії в умовах воєнного часу, готовність до компетентного спілкування;*
- *інтерактивна взаємодія викладача і студента у освітньому процесі;*
- *тісне поєднання змісту професійної підготовки з опануванням студентами комунікативною компетентністю;*
- *організація освітнього процесу майбутніх психологів на засадах партнерського спілкування.*

Ми підібрали і описали психодіагностичні методики, які допоможуть визначити особливості сформованості комунікативної компетентності майбутніх психологів в процесі професійної підготовки. Також нами створена дослідницька анкета «Оцінка рівня комунікативної компетентності майбутніх психологів», яка виявлятиме рівень сформованості комунікативної компетентності майбутнього психолога та його особистісні ставлення.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

3.1. Методичні рекомендації щодо впровадження тренінгових технологій з формування комунікативної компетентності як складової професійної підготовки майбутніх психологів

Майбутні психологи сьогодні досягають нові технології, методи, методики, форми та прийоми оволодіння знаннями, вміннями та навичками, які допоможуть у їхній професійній діяльності ефективно діяти. В цьому міститься ще одна із особливостей формування комунікативної компетентності

Першочергово студентам-психологам необхідно зосередити увагу на формуванні комунікативної компетентності, яка є ваговою часткою серед усіх компетентностей, яких повинен набути ефективний фахівець. Неабияке місце у структурі професійної підготовки майбутніх психологів займають тренінгові технології, зокрема, комунікативні.

Загалом тренінгові технології сприяють як високому рівні усвідомлення завдань та цілей професійної діяльності, так і конструктивним змінам у особистісних позиціях клієнтів та осіб, з якими взаємодіє психолог. Вони полягають у фасилітаторстві психолога-практика стосовно проблем особи, а також шляхів її вирішення, розвитку емпатії, рефлексії. Це допоможе підходити комплексно, системно до вирішення цілої низки психологічних проблем: вмілого встановлення контакту, формування впевненості в собі, релаксаційних практик зняття напруги, налаштування на побудову життєвих перспектив та проєктів, успішну самореалізацію.

Умови воєнного стану, в яких перебуває українське громадянське суспільство, породили багато проблем, які пов'язані із: соціально-психологічною адаптацією, нездатністю діяти у незвичних і непрогнозованих щоденних життєвих ситуаціях та проживати травматичні події, які можуть

привести до гострого стресового розладу, посттравматичного стресового розладу. Майбутні психологи готуються до надання психологічної допомоги при тривожних станах, панічних атаках осіб; у ситуаціях, пов'язаних із розчаруваннями, почуттям провини, неприйняттями нових соціальних ролей, із міжособистісними та внутрішньоособистісними конфліктами людей.

Тренінг як термін (з англ. train, training), використовують спеціалісти для пояснення сутнісного змісту навчання, тренування, оволодіння вміннями і навичками, виховання.

Цікавим виявився підхід Карла Роджерса у сфері розвитку професійної підготовки консультантів, вчителів, менеджерів, а також їхньої психологічної підтримки (виокремлений у 60-х роках ХХ століття). Саме він на підвалинах гуманістичної психології започаткував «рух тренінгу соціальних і життєвих умінь (social / lifeskillstraining)». Автор зосередив увагу наукової спільноти на трьох моделях формування умінь відповідно до особливостей учасників тренінгу.

Рис. 3.1. Моделі розвитку соціальних умінь (автор- К.Роджерс)

До першої моделі автор відніс відповідні життєві вміння, які є актуальними і у наш час, а саме: життєві уміння, котрі полягають у вирішенні проблем у комунікації, впевненості в собі й наполегливості, критичності мислення, вмінні до самоорганізації та розвитку Я-концепції. До другої – комплекс вмінь (життєвих), які є метою тренінгів, що пов'язані з міжособистісною комунікацією, підтримкою фізичного та ментального здоров'я, розвитком продуктивного вирішення проблем та прийняття рішень. До третьої моделі входила низка тренінгів : а) емоційного самоконтролю; б).міжособистісних відносин, в) саморозуміння, г) самозахисту (включаючи фінансовий), д) самопідтримки; е) концептуалізації досвіду.

Поняття «соціально-психологічного тренінгу» не є нове. Ще у 70-ті роки німецький дослідник М. Форверг, готуючи керівників в сфері промислового виробництва, зауважував про ефективне формування комунікативних навичок. Він вбачав формування цих вмінь завдяки проведенню ділових ігор, яке обов'язково містило елементи драматизації, впливу на емоції людей.

Сучасний тренінг містить різномайття та неоднорідність пояснень тому факту, завдяки яким концепціям вперше він відбувся чи з'явився. У науковому світі їхньою появою завдячують:

- концепції психоаналізу (як базі психотерапевтичних впливів);
- Дж.Морено (як першовідкривачу групової психотерапії, автору методів соціограми та психодрами);
- К. Роджерсу (автору клієнт-центрованої психотерапії, засновнику руху «груп зустрічей»);
- Ф. Перлзу (впроваджувачу практичної психології;автору методики – гештальт-терапії особистості).

В процесі професійної підготовки тренінг являє собою форму активного навчання, яка полегшує формування відповідних навичок та вмінь у сферів міжособистісних, соціальних, рольових ефективних взаємин, а також пропонує вивчення соціально-психологічних ситуацій з позицій аналізу з позицій партнера, своєї точки зору, розвиток здатності до розуміння інших, емпатії.

Які завдання покладені в основу комунікативного тренінгу? Формування комунікативних знань, оволодіння навичками і вміннями, формування норм і цінностей зі сфери комунікації. Яких саме?:

- знань, вмінь, навичок встановлення контакту між людьми (зорового, слухового, тактильного);
- подачі інформації (коротко, зрозуміло, лаконічно);
- спонукання до дії (прояву активності);
- розуміння (контексту інформації, який буде сприйнятий та зрозумілим, донесено до співрозмовника).
- емоційного впливу на учасників (завдяки зміні настрою, а також позитивного впливу на партнерів);
- узгодження дій (пропрацювання алгоритму вироблення навичок);
- впливу (задля зміни поглядів, установок, намірів партнерів).

Ці та інші завдання виокремлені із функцій спілкування.

Також важливою частиною тренінгу є набування та відпрацювання вмінь і навичок комунікативної взаємодії [24]. Зокрема, низка вправ пов'язана із невербальною комунікацією (інтерпретацією невербального спілкування), оволодінням навичок і вмінь щодо дистанцій (проксемічних засобів спілкування, знаків жестикуляції), включення немовних мовленнєвих додатків (параекстралінгвістичної системи), змісту візуального контакту, техніки слухання і говоріння.

Аналізуючи психологічну літературу, ми виокремили принципи теоретичного обґрунтування комунікативного тренінгу, а саме: 1. Взаємодії. 2. Активності учасників. 3. Опори на груповий досвід. 4. Зворотного зв'язку [25].

Відповідне середовище, атмосфера діалогу, партнерських відносин, відкритістю та довірливістю – це все характеризує комунікативний тренінг. Тренер уважний до думки кожного учасника, обговорює із групою усі відповіді. Учасники тренінгу презентують себе, описують свої очікування від роботи, формують прикінцеві висновки.

Комунікативний тренінг включає діагностичний та корекційний блок взаємодії. Спершу тренер знайомиться із групою, оголошує принципи спільного діяння, знайомиться із учасниками, розпочинає перші завдання.

Цей блок дозволяє діагностувати первинний рівень формування комунікативної компетентності кожного, виявити переваги і недоліки у комунікації, самооцінити учасникам власні вміння [25].

Діагностичний блок для учасників тренінгу містить коротку пізнавальну лекцію, вправи та завдання, які дозволяють виявити власні індивідуально-та соціально-психологічні характеристики. Також метою комунікативного тренінгу є розвиток мотиваційної сфери особистості, саморозвиток комунікативної компетентності, самопізнання кожного учасника групи, розвиток ресурсних каналів.

Другий – корекційний блок дозволяє виявити та долати труднощі, помилки у комунікації кожного, а також полягає у створенні програми набування навичок і вмінь, шляхів розвитку комунікативної компетентності.

Техніки, методики, алгоритми, правила лежать в основі вправ з формування комунікативної компетентності. Вони спрямовані на формування норм, цінностей у спілкуванні, узгодження ролевих позицій, налагодження контакту, конструктивної взаємодії, моделей реагування в ситуації конфлікту тощо. Відповідно до завдань використовуються різні форми та методи комунікативного тренінгу: групові дискусії, рольові ігри, мозковий штурм, кейси, фасилітацію, демонстрацію відеороликів.

Отже, комунікативний тренінг передбачає активність групи, групову динаміку, зворотний зв'язок; підвищення рівня мотивації до майбутньої професійної діяльності. Тренер організовує роботу групи так, що процес формування знань переплітається із емоційним переживанням ситуації, в яку потрапляє учасник при переживанні ситуації «тут і тепер».

Висновки до розділу 3

В процесі професійної підготовки майбутніх психологів вагоме місце займають тренінгові технології. Відповідно до освітніх завдань використовують саме ті, за допомогою яких можна сформувати якнайкраще компетентності студентів.

Для формування вмінь, навичок, цінностей та норм комунікативної компетентності в закладах вищої освіти використовують комунікативний тренінг. Він охоплює два блоки: діагностичний та корекційний.

За допомогою першого можна виявити рівень формування комунікативної компетентності кожного студента, переваги і недоліки у спілкуванні, виявити індивідуально-психологічні, а також соціально-психологічні характеристики особистості, рівень готовності та мотивації до формування комунікативної компетентності, саморозвитку.

Корекційний блок спрямований на виявлення та подолання труднощів, а також помилок у спілкуванні. Він розкривається у процесі формування вмінь, навичок, норм комунікативної взаємодії завдяки відповідним технікам, методикам, алгоритмам, правил.

Процес професійної підготовки передбачає побудову освітнього процесу з використанням тренінгових технологій, які лежать в основі формування комунікативної компетентності майбутніх психологів. Вміння налагодити контакт, подати і отримати інформацію, спонукати співбесідника до активності в комунікативній взаємодії, зрозуміти іншого, координувати свої дії та поведінку, створювати позитивну комфортну атмосферу у полі комунікативного діяння, конструктивно вирішувати конфлікт, розпізнавати маніпуляції, проявляти емпатію – ці та інші навички можуть успішно розвинути майбутні психологи в процесі освітньої діяльності завдяки різним формам та методам комунікативного тренінгу, а саме: груповим дискусіям, рольовим іграм, мозковому штурму, кейсам, фасилітації, демонстрації відеороликів тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Сьогодні постала необхідність у професійній підготовці фахівців, які надаватимуть послуги якісної масштабної професійної психологічної допомоги. Це вимагає від майбутнього психолога інтегрованих знань, умінь, норм, цінностей у сфері спілкування, а також високого рівня розвитку комунікативної компетентності. Проведений теоретичний та методичний аналіз з піднятої теми підтвердили актуальність і значущість даної проблеми для теорії та практики психології. Основний зміст дослідження відображено в таких положеннях:

1. За допомогою теоретичного аналізу наукової літератури виявлено, що в умовах воєнного стану наголошено на зміні не лише пріоритетів, але й завдань професійної підготовки психологів, яким необхідно опанувати нові знання, вміння, навички, норми, алгоритми діяння. Важливою компетентністю, яка забезпечуватиме успіх їхньої професійної діяльності, є комунікативна.

В психологічній літературі ми не знайшли єдиного визначення сутності поняття «комунікативна компетентність». Нам імпонує визначенням О. Корніяки, яка називає комунікативну компетентність *інтегративною якістю, яка полягає у здатності реалізовувати свій комунікативний потенціал за рахунок високорозвинених навичок побудови міжособистісної взаємодії, а також підтриманні ефективності процесу спілкування.*

2. Комунікативна компетентність містить складну і багатогранну структуру. Ми розглянули змістове наповнення структури комунікативної компетентності низки авторів, але керувалися такими компонентами щодо формування комунікативної компетентності, як *гностичний, конативний, емоційний* (автори – Г. Андрєєва, Н. Бордовська, М. Каган, Л. Мітіна, В. Шепель) .

Ми створили *теоретичну модель формування комунікативної компетентності майбутніх психологів.* В освітньому процесі закладів вищої освіти зміст формування комунікативної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки розкривається через знання, норми, вміння, цінності (відповідно через комунікативний, інтерактивний та перцептивний механізми спілкування).

3. В результаті дослідження виокремлено особливості, за яких ефективно

відбуватиметься формування комунікативної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки, а саме: *1. Опанування новими технологіями комунікативної взаємодії в умовах воєнного часу, готовність до компетентного спілкування. 2. Інтерактивна взаємодія викладача і студента у освітньому процесі. 3. Тісне поєднання змісту професійної підготовки з опануванням студентами комунікативною компетентністю. 4. Організація освітнього процесу майбутніх психологів на засадах партнерського спілкування.*

Підібрано і описано психодіагностичні методики, які допоможуть визначити особливості сформованості комунікативної компетентності майбутніх психологів в процесі професійної підготовки. Також нами створена дослідницька анкета «Оцінка рівня комунікативної компетентності майбутніх психологів», яка виявлятиме рівень сформованості комунікативної компетентності майбутнього психолога.

4. Основою формування комунікативної компетентності майбутніх психологів є впровадження тренінгових технологій у освітній процес професійної підготовки, а саме – комунікативного. Виокремлено два блоки, завдяки яким можна виявити: а) рівень формування комунікативної компетентності кожного студента, сильні та слабкі сторони у спілкуванні, індивідуально-психологічні, а також соціально-психологічні характеристики особистості (діагностичний блок); б) виокремити труднощі, а також помилки у спілкуванні і формувати вміння, навички, норми комунікативної взаємодії завдяки відповідним технікам, методикам, алгоритмам, правилам.

Комунікативні вміння та навички майбутні психологи можуть успішно розвинути в процесі освітньої діяльності завдяки різним формам та методам комунікативного тренінгу, а саме: груповим дискусіям, рольовим іграм, мозковому штурму, кейсам, фасилітації, демонстрації відеороликів тощо.

ВИКОРИСТАНІ ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА

1. Баранов В. В. Психолого-педагогічні умови формування комунікативної компетентності. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. 2011. №5. С. 7–9.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академвидав, 2004. 344 с.
3. Вольфовська Т. Комунікативна компетентність молоді як одна із передумов досягнення життєвої мети. *Шлях освіти*. 2001. №3. С.13–16.
4. Всеукраїнський круглий стіл «Професійна підготовка психологів в Україні: стратегічні завдання». URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/3303/>
5. Галецький С.М. Формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів іноземної мови засобами інформаційно-комунікаційних технологій: дис.канд.пед.наук: 19.00.04. Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир,2020. 292 с.
6. Гречуха І.А. Особливості роботи над професійно-орієнтованими завданнями з курсу «Основи психологічного тренінгу». Професійно-орієнтовані завдання з психології: навчальний посібник.3-тє вид., перероб. і доп. Житомир: Вид-во ЖДУ ім.. І.Франка, 2010. С. 319-346.
7. Долинська Л. В., Левченко М. В., Чепелева Н. В. та ін. Активні методи в роботі практичного психолога.К., 1994. 80 с.
8. Єжижанська, Т. С., Осадча, М. П. Проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців. *Наукові записки. Серія "Культура і соціальні комунікації"*. (3). 2012. С. 23-31.
9. Загородна О.Ю. Формування комунікативної професійної компетентності студентів економічних спеціальностей засобами інноваційних технологій: дис. ... канд. пед. наук. Вінниця, 2010. 254 с.
- 10.Зажирко М.П. Глибинно психологічні передумови активізації процесу спілкування (акмеологічний підхід): дис. канд. психол. наук. Черкаси, 1998. 247 с.

11. Зінченко О. П. Активні та інтерактивні технології. *Директор школи*. 2005. № 7. С. 22–23.
12. Капункіна Ю.С. Компоненти комунікативної компетентності майбутніх психологів. *Актуальні проблеми особистісного зростання: збірник наук. праць Всеукраїнської науково-практичної конференції для молодих вчених*. Житомир: Вд-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019. С.159–161
13. Корніяка О.М. Комунікативна компетентність як визначальний чинник професійного самоздійснення викладача вищої школи. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Том V. Вип. 16. С. 82–92
14. Коць М.О. Комунікативна компетентність як складова професіоналізму майбутнього педагога. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. №1. С. 52-55.
15. Кулікова, М. Ю. Комунікативна компетентність як фактор професійного становлення майбутніх психологів. Питання сучасної науки і права : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищ. освіти (м. Суми, 23 квіт. 2021 р.) Суми: Видав. дім «Ельдорадо», 2021. С. 201-203.
16. Кушнірчук О. Р., Вольнова Л. М. Лабіринти спілкування спілкування: методичні рекомендації з формування конструктивних життєвих навичок та стратегій поведінки у вихованок шкіл шкіл-інтернатів інтернатів. Луцьк, 2017. 46 с.
17. Лахтадир О.В. Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту: дис.канд.психол.наук: 19.00.07. Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. К.,2017. 259 с.
18. Низовець О.А. Теоретико-методологічний аналіз феномену комунікативної компетентності. *Актуальні проблеми психології*. Київ-Ніжин: Видавництво НДУ,ДС «Міланік»,2007.Том 10,вип. 1.С. 51-53.
19. Панок В. Професійне становлення практичних психологів: досвід і перспективи. *Психологія і суспільство*. 2013.№3. С.135-141

20. Перегончук Н.В. Комуникативна компетентність майбутніх психологів. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i23/50.pdf>
21. Пов'якель Н. І. Професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога: монографія. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. 295 с.
22. Пов'якель Н. І. Психологічна готовність до партнерства і особливості професійної саморегуляції практичного психолога. *Психологія: Зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Вип. 2. К., 1998. С. 103–108.
23. Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: наук.-метод. зб. Київ : Освіта, Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. 388 с.
24. Рудева Л. Психологічні особливості комуникативної компетентності майбутніх психологів. *Вісник психології і соціальної педагогіки*. Вип.3.2010. URL: www.psyh.kiev.ua
25. Сингаївська І.В. Комуникативний тренінг як засіб адаптації першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі. *Вісник психології і педагогіки*: URL: <https://www.psyh.kiev.ua/index.php?title>
26. Сібіль О. Компетентність випускника школи. *Завуч*. 2004. № 8(194). С. 11–12
27. Стрієк Я. Особистість і суспільство: психосоціальні виміри ковітальної взаємодії : матеріали ІІВсеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 30 квітня 2024 р.) Тернопіль: ЗУНУ, 2024. С.97-100
28. Чепелева Н. В. Становлення професійної компетентності в системі вузівської підготовки практичних психологів. *Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія*: мат. методологічного семінару АПН України, 12 листопада 1998 р. К.: Гнозис, 1998. 605 с.
29. Чепелева Н. В., Пов'якель Н. І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. *Психологія: Зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Вип. 3. К., 1998. С. 35–41.
30. Чепелева Н. В. Особистісна підготовка практичного психолога. *Основи практичної психології*. К.: Либідь, 1999. С.242-248.

- 31.Черезова І.О. Мовленнєва компетентність як одна з головних вимог до індивідуально-психологічних особливостей сучасного вчителя. *Збірник наукових праць (Психологічні науки)*. №2. Бердянськ: БДПУ, 2005. 213 с.
- 32.Шандрук С.К. Психологія професійних творчих здібностей: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2015. 357 с.
- 33.Шевченко Н.Ф., Паскевська Ю.А. Практикум із основ мовленнєвої компетентності психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №11 С. 48-71.
- 34.Яценко Е. Комунікативний тренінг як інноваційна форма розвитку комунікативної культури студентів в контексті освітньої діяльності. *Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії»*. Спеціальний тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». №4.Кн.1.Том1(83). К.: Гнозис, 2019.С.404-413
- 35.Wilson S. & Sabee, C. Explicating Communicative Competence as a Theoretical Term. *Hand-book of Communication and Social Interaction Skills*.Mahwah N.J. : Erlbaum. 154 p.